

עונש דור הפלגה וברכת משנה הבריות במשנת רבותינו

ויפץ ה' אותם משום על פני כל הארץ ויזדלכו לבנת העיר (י"א, ו)
ג' עונשים לדור הפלגה

א[על עונש זה של אנשי דור הפלגה איתא בגמרא (סנהדרין קט, א) א"ר ירמיה בר אבא, נחלקו לג' כיתות, אחת אומרת, נעלה ונשב שם. ואחת אומרת, נעלה ונעבוד עבודת כוכבים. ואחת אומרת, נעלה ונעשה מלחמה. זו שאומרת נעלה ונשב שם, הפיצם ה'. וזו שאומרת נעלה ונעשה עמו מלחמה, נעשו קופים ורוחות (בלי גוף וצורה. רש"י) ושדים (יש להם צורת אדם, ואוכלין ושותין כבני אדם. רש"י) ולילין (צורת אדם אלא שיש להם כנפיים. רש"י). וזו שאמרה נעבוד עבודת כוכבים, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ. וכע"ז ממש במדרש תנחומא (אות י"ח).

ונראה שעונשם הוא מידה כנגד מידה. אותם שרצו להתיישב בשמים, נפוצו על פני כל הארץ. אותם שחשבו שבני האדם יוכלו להלחם למעלה, ירדו אפילו ממדרגת אדם. והכת השלישית שנתכוונו לעבוד ע"ז, יעוין במהרש"א בח"א שם, שכוונתם היתה להתאחד בחיבור וקיבוץ אחד במגדל, ואז אפילו אם יעבדו ע"ז לא יענשו כמ"ש חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד, י"ז), לכך בלבד ה' שפתם להפריד האיחוד ביניהם.

ב[ובמדרש אגדה כאן מבוארת יותר עונש הכת האמצעית, כי בעת שהפיצם, אלו שנפלו במים נעשו רוח המים. ואלו שנפלו ביער, נעשו קופים. ואלו שנפלו במדבר, נעשו שדים. (ואף שלא הזכיר שם עונש שתי הכתות האחרות, בודאי לא בא לחלוק, שהרי מפורש בפסוק שבלל ה' שפתם, אלא בא ללמד על עונש הכת האמצעית, וכן נזכר לעיל מינה ענין זה שבלל ה' שפתם).

טעם משנה הבריות בראיית פיל, קוף וקיפוף

ג[והנה איתא בגמרא בברכות (נח, ב) ת"ר הרואה פיל קוף וקיפוף, אומר ברוך משנה את הבריות. ולא נתבאר בגמרא מדוע זכו אלו בברכה זו. ומצאתי למוהר"ח כסאר זלה"ה בשם טוב (פ"י מברכות ה"ב) שתמה כן, מאי שנא הני (שמברכים עליהם משנה הבריות). ויש לומר, הואיל ויש בפניהם דמיון קצת כצורת אדם, תקינו בהו רבנן ברכה, ע"כ. ביאור דבריו דכיון שחיות אלו דומות לאדם, הרי האדם מתפעל שרואה כאן 'אדם משונה', ולכן תיקנו לשבח להשי"ת בברכת משנה הבריות.

ויש להביא ראיה לדבריו ממש"כ רש"י בענין הקיפוף, דהוא עוף שקורין וולטי"ר (ומהרי"ץ בע"ח ח"א דף קעו, א. כתב שהוא הנישוף כמו שתרגם אונקלוס בדברים י"ד, ט"ז ואת הנישוף וית קיפופא. וע"ע תוספות חולין סג, א ד"ה באות), ויש לו לסתות ולחיים כאדם, ע"כ. משמע שזהו טעם הברכה.

ד[וכן הקוף דומה לבני אדם כידוע, וכן מתבאר מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בכלאים (פ"ח משנה ו') הפיל והקוף מין חיה, ופירש הרמב"ם והפיל אלפיל, והקוף, אלקרד. ובמהדרות המאור העירו שם, כי בידיים (פ"א משנה ה') פירש רבינו והקוף, אלקרד, והוא שקורין אותו במצרים אלנסנאס. ואילו בכלאים, (שם משנה ה') כתב על משנת אדני השדה חיה, שהוא בעל חיים הדומה לאדם, אומרים מספרי הסיפורים שהוא מרבה לדבר ואינו שותק, ודבורו דומה לדבור האדם. ושמו 'אלנסנאס', ונכתב אודתו הרבה בספרים. וביאורו, דכיון שהקוף דומה לאדם, לכן קראוהו במצרים בשם החיה 'אלנסנאס' שגם היא דומה לאדם. נמצא דהקוף דומה לבני אדם.

ויש להעיר דבבראשית רבה (פכ"ג ו') משמע בהיפך, שהשתנו פני האדם כפני הקוף. דאמר אבא כהן ברדלא, אדם שת אנוש נבראו בצלם ובדמות, מכאן ואילך נתקלקלו הדורות ונבראו קינטורין (פגומים. ערוך), וארבעה דברים נשתנו בימי אנוש בן שת, ואחד מהם שנעשו פניהם כקופות. ופירש בעץ יוסף, שנשתנו פניהם כצורת הקוף שדומה לאדם במקצת. ומכל מקום יש לומר דמברכים עליו, כיון דסוף סוף יש דמיון בינו לבין האדם, ויש כאן 'אדם משונה'. ועוד יש לומר דאין הכוונה דנשתנה צורתם למראה אחר, אלא שנתכערו פניהם כפני הקוף שהן כעורות. אבל מתחילה, הנבראים בצלם, זיו פניהם היה יפה תואר ויפה מראה. וכדאיתא בב"ב (נח, א) דהכל בפני אדם הראשון כקוף בפני אדם.

ה[אבל על הפיל עדיין צריך ביאור שהרי אינו כדמות אדם כלל, וצ"ל דהטעם מחמת שיש בו דעת קרובה לדעת בני אדם, כדאיתא במאירי (עירובין לא, ב) על מה שאמרו שם בגמרא דאם נתן עירובו לקוף או לפיל והוליכו אינו עירוב, ואע"פ שהם מגודלים אצלו ומלומדים לעשות מצוותו. והוסיף על זה, וכן אמרו בתלמוד המערב, שאדם יכול ללמדם שבעים לשון, ע"כ. וע"ע להרשב"ץ במגן אבות (ח"ג פ"ד. עמ' תכ"ה במהדרות מכוון הכתב) דהפיל יש לו בינה יתירה שהוא מבין כל מה שידברו אליו, והטעם דדומה בניקתו לאדם (כדאיתא בברכות י, א) ע"ש. וא"כ הרואה את הפיל שבשכלו דומה לאדם, הוא מתפעל במה שרואה 'אדם משונה', ולכך תקנו ברכה זו. (וע"ע גנוזות ח"ב עמ' קפ"ב הערה צ"ח).

שוב מצאתי כן במלאכת שלמה (כלאים שם), בשם חכם חסיד מקובל ר' משולם זצ"ל, דהשינוי באותם הנזכרים הוא, שהקוף דומה לאדם, והפיל מבין לשון בני אדם (ומש"כ עוד שם יובא להלן אות ו').

טעם נוסף ע"פ מדרשים אלו לענין הקוף והפיל

ו[טעם נוסף יש לומר לענין הקוף, דמברכים עליו מחמת שבדור הפלגה נשתנו מאדם לקוף כדאיתא לעיל. ואף שאמרו בגמרא (ברכות שם), דאותן שנשתנו אחר לידתן מברכים עליהם ברוך דיין האמת, כמו הקטע החגר וכו'. ורק אותם שממעו אמן נולדו שונים מברכים עליהם משנה הבריות. וא"כ לא היה לנו לברך עליהם כלל, כי גם דיין האמת אין מברכים על גוי (כמב' בס"י רכ"ה סעיף ט). י"ל דזהו דווקא על הדור הראשון שנשתנו בחייהם משא"כ בניהם אחריהם, ממעו אמן נולדו קופים, ומברכים עליהם משנה הבריות.

וכן לענין הפיל, י"ל כדאיתא בספר הישר, אשר אמרו נעלה השמים ונעבוד את אלהינו שם, היו לקופים ושנהבים. (ושם מבואר דאותם שאמרו נעלה ונלחם בו, הפיצם ה' בכל הארץ. יעו"ש). וכתב בשע"ה (ס"י מ"ו בענין יצחק אות י"ז) דהשנהבים אלו הפילים, כדאיתא במלכים א' (י, כ"ז), יעו"ש. וכע"ז הביא במלאכת שלמה הנ"ל דבזמן דור המבול (צ"ל הפלגה) נפרע הקב"ה מן האנשים שהפכין לקופים ופילים, יעו"ש.

ז[אלא דיש לתמוה, הלא לא אמרו בגמרא בסנהדרין, שכל הקופים הם מבני אדם אלא שכת אחת מדור הפלגה נעשו קופים, וא"כ איך נברך על קוף משנה הבריות, מנא לן איזהו קוף בן אדם ואיזהו קוף בן קוף עד סוף כל הדורות. וצריך לומר, דכל הקופים יש בהם שורש אדם, וכדאיתא במדרש הגדול (לעיל ה, ג) אמרו כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה נזוף בהם, היה מוליד רוחות ושדין וקופין ולילין. (ועיקרו של מאמר זה הוא בעירובין יח, ב אלא שלא נזכרו שם הקופין). וכ"ה בחמדת ימים למהר"ש שבזי זלה"ה (שם). הרי שכל אלו שורשים מין אדם הם.

ומינה נלמד גם לענין השדים והרוחות הנזכרים שם, ששורשם הוא באדם. ואע"פ שנבראו רוחות בעולם מתחילה, מ"מ מבואר בבראשית רבה (פ"ב, י"א) דחווה היתה אם כל חי, אמן של כל החיים, גם של הרוחות, דהתולדות של אותן רוחות באו ממנה או מהאדם, יעו"ש. ומה שלא תקנו רבנן ברכה עליהם, לפי שאין דרך בני אדם לראות את השדים. וענין ברד"ק עה"ת (שם) שהביא מה"ר נסים בשם ר' שרירא ז"ל דבאותם השנים שהיה אדם הראשון בנידו, נתקלל שלא יהיו ילדיו דומין לו, אלא בריות משונות דמות שדין ולילין כבעור פניהם וגביהם. וכמו נשים שיוולדות בריות משונות (כדאיתא בנדה כד, ב), יעו"ש. וכ"כ במדרש הגדול שם, שלא היה בהן צורת אדם האמתית, אלא תואר בני אדם בלבד, ונמצאו אדם בצורת בהמה. וכ"כ מהר"ש שבזי זלה"ה (שם) דאלו הם גלמים שאין בהן צורת אדם, אלא מכח זוהמת נחש. ועכ"פ נמצא דכולם עניינם כעין בני אדם אבל מעוותים, כל אחד לפי ענינו, ושפיר מברכים עליהם משנה הבריות.

ח[אכן על הפיל עדיין קשה דהלא מפורש בחז"ל שהיו כבר קודם המבול, כדאיתא בבראשית רבה (פ"א, י"ד) שהכניס נח לתיבה זמורות למאכל הפילים. ואולי י"ל באופן אחר, דגם כשרואה סתם פיל, נזכר באותו שינוי שעשה הקב"ה בבריותיו, ומברך משנה הבריות.

מדרכי רבותינו-מוהר"ר יהודה ב"ר אברהם חבשוש זלה"ה

רבינו נולד בשנת התרכ"ט לאביו רבי אברהם בנו של כמוהר"ר שלום חבשוש זלה"ה ראש הישיבה הגדולה בצנעא, בעל 'שושנת המלך'. רבי אברהם היה ת"ח, אך מכיון שנפטר בקיצור ימים ושנים, לא התפרסמה גדולתו בתורה. רבינו שימש ברבנות במנאכה. מרוב אהבתו לא"י היה טורח ואוסף כספים ושולחם לק"ק תימן שבירושלים, עד שגבר געגועיו לחון את עפר הארץ, ובשנת התרע"ב בהיותו כבן מ"ג עלה לאה"ק, ונטה אהלו בעיה"ק ירושלים בשכונת נחלת צבי שם עמד בראש ישיבת 'תורת משה' של ק"ק תימן בירושלים. לפרנסתו פתח חנות קטנה, בה ישב שעות מועטות ביום, אך ראשו ורובו דבק בתה"ק והרבצתה, כבר מהשעות המוקדמות שלפנות בוקר היה יוצא לבית מדרשו לשיעוריו הקבועים. גדולי ישראל שבתימן שלחו לרבינו את ספר אמונת ה' כנגד המכחישים אמתות הקבלה, כדי שישתדל בהוצאתו בדפוס, רבינו שמח לקראתו מאוד, וכשהציעו לו כמה אנשים לעדן את הלשונות החריפים שבו. הביע את עמדתו הנחרצת 'שום שינוי לא יהיה בו ואפילו אות אחת'. ואכן כך נדפס בהסכמת כל גדולי תימן וירושלים בעת ההיא. זיע"א.